

Vecsey Zoltán, Név és tárgy
A tulajdonnevek szemantikájáról

DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 165 lap

1. Talán nem haszon nélkül való már előljáróban leszögezni, hogy VECSEY ZOLTÁN e remek könyve a tulajdonnevek alapvető jelentéstani kérdéseit a formális, logikai szemantika nézőpontjából láttatja. Ezzel természetesen nem azt akarom sugallni, hogy ezt a könyvet csak azok forgathatják haszonnal, akik a formális nyelvléírás elkötelezett hívei. Ennek éppen az ellenkezője mellett érvelnék: nem csak azok. Ha ugyanis a nyelvészeti gondolkodás ma meghatározó fő irányait nem zárt paradigmákként, hanem a tudományos diskurzusra

nyitott perspektívákként képzeljük el, a tulajdonnevek jelentésének más értelmezői hagyományát ismerő, illetve más hagyományára támaszkodó olvasók is sikeres és termékeny tudományos diskurzus résztvevőivé válhatnak akkor, amikor e könyv olvasásába fognak. Köztük természetesen azok is, akik a tulajdonnevek esetében is a funkcionális, kognitív nyelvészet kiindulópontját tekintik irányadónak. A funkcionális, kognitív irány kiemelését az teszi indokolttá, hogy a tulajdonnevek átfogó szemantikai vizsgálatára manapság leginkább két jellegzetes jelentéseméleti keret, a formális és a kognitív szemantika ad lehetőséget (vö. TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *A tulajdonnév jelentése. Kézirat.*). E két nagy értelmezői keret elkülönítését az indokolja, hogy a nyelv lényegéről vallott elméleti és ezzel összefüggő módszertani háttérfeltevésük, illetőleg egyes preferált kérdéseik meglehetősen eltérőek (l. erről pl. KIEFER FERENC, *Jelentésemélet. Bp., 2000: 13–37*; LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *Funkcionális nyelvészet. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 22. Bp., 2008: 17–33*). Mindazonáltal hiba lenne a szembenállást abszolutizálni, s nem észrevenni a párhuzamba állítható problémafelvetéseket, az esetenként nagyon is hasonló irányba mutató kérdésfelvetéseket, továbbá eltekinteni a két nagy irányon belül is meg tapasztalható heterogenitástól, illetőleg pluralizmustól.

E meggyőződésemet erősíti a könyv már akkor, amikor a névelmélet alapkérdését így fogalmazza meg, pontosabban így fogalmazza újra: „A tulajdonnevek alapvető szemantikai kérdése az, hogy milyen természetű az a kapcsolat, amelynek alapján egy tulajdonnév valamely példánya egy – vagy több – tárgyra referál a kommunikáció egy adott C kontextusában” (18; kiemelések törölve – T. Sz.). Ez a kellőképpen szabatos és ugyanakkor körültekintő megfogalmazás ugyanis egyfelől lehetőséget ad arra, hogy a kérdést az adott irányzaton, jelen esetben a formális szemantikán belül válaszolják meg, másfelől annak a lehetőségét sem zárja ki, hogy a kérdéssel a formális és a funkcionális megközelítések képviselői között diskurzus alakuljon ki. E két lehetőség megemlítését annak ellenére tartom fontosnak, hogy a könyvben voltaképpen csak az elsőként említett lehetőség realizálódik explicit válaszok formájában. Ám – ahogy erre a bevezető gondolatokban már utaltam – egyáltalán nem zárható ki az, hogy bizonyos olvasatokban a második lehetőség is megvalósul. A termékeny tudományos diskurzus lehetőségét leginkább az magyarázza, hogy a két nagy irányzat manapság a tulajdonnevek jelentésleírása kapcsán egyaránt központi jelentőséget tulajdonít a referencialitás kérdésének, mégpedig úgy, hogy azt a kontextussal összefüggésben, a típus és a példány fogalmi megkülönböztetését kihasználva tárgyalja. Nem elhanyagolható azonban a szemléletbeli különbség sem. Amíg a formális szemantika a kommunikáció résztvevőinek megértési folyamataitól független, illetve függetlenített, objektivista entitásazonosítási modellt állít fel a referencialitás tárgyalása kapcsán, addig a kognitív megközelítések éppen a megértési folyamatokra alapozva modellálják az entitások azonosításának, vagy a saját terminusukkal: episztemikus lehorgonyzásnak a kérdéseit (l. TOLCSVAI NAGY i. m.), így megnyílik az út azelőtt, hogy a referencialitás problémáját a nyelvi tevékenység interszubjektív jellegével szoros összefüggésben értelmezzék (l. CHRIS SINHA, *Grounding, Mapping and Acts of Meaning. In: THEO JANSSEN – GISELA REDEKER eds., Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 1999: 223–55*).

2. VECSEY ZOLTÁN könyve tehát a formális szemantika keretein belül tesz sikeres kísérletet a tulajdonnevek és a referenseikként megjelenő entitások (tárgyak) viszonyát érintő időszerű jelentéstani kérdéseknek az átfogó tárgyalására. A könyv ugyanis – azon túl, hogy

meggyőzően érvel a tulajdonnév formális szemantikai leírásának egy nagyon is adekvátnak tűnő modellje, az úgynevezett indexikus hipotézis mellett – a formális megközelítések jellegadó problémáiról, kérdéseiről tömör és lényeglátó áttekintést is ad egyben, mégpedig határozott és következetes tudománytörténeti nézőpontot érvényesítve. A könyvben ugyanis világos kontúrokkal rajzolódik ki az a két fő értelmezői hagyomány, amely a mai napság is meghatározza a tulajdonnevekről folyó formális szemantikai diskurzust (l. erről például WILLIAM FRAWLEY, *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ., 1992: 71–5; KIEFER i. m. 159–66, valamint TOLCSVAI NAGY i. m.). Az egyik irány JOHN STUART MILL klasszikus értelmezéséből indul ki, amely szerint a tulajdonnév „jelentés nélküli címke”, azaz nincs jelentése (leíró szemantikai tartalma), csak vonatkozása (referenciája) van. A másik irány viszont GOTTLÖB FREGE tanaira alapozva a tulajdonnevet az egyed tulajdonságait összegző rövidített leírásként értelmezi, amely a mondatban ennélfogva leíró tartalmú információkat is képviselhet.

A tudománytörténeti szempont következetes érvényesítése érhető tetten abban, hogy az alapkérdés milliánus kiindulópontú megfogalmazása (I. Bevezetés, 11–24) után olyan további, a tulajdonnevek névhasználati kompetenciájára, szemantikai tartalmára, valamint kommunikatív jelentésére vonatkozó kérdéseket is megfogalmaz, amelyek a másodikként említett, úgynevezett leíráselméletek szempontjait is játékba hozzák (II. Frege és Russell vitája, 25–64). A tudománytörténeti áttekintésnek természetesen határozott célja van. A szerző SAUL KRIPKÉnek a leíráselméletekkel szemben megfogalmazott érveit hívja segítségül ahhoz, hogy a névhasználati kompetenciával, a szemantikai tartalommal és a kommunikatív jelentéssel kapcsolatban pozitív téziseket fogalmazzon meg (III. Kripke-variációk, 65–114), és ezzel összefüggésben fogalmazza újra a tulajdonneveket „a nyelvhasználat kontextusára érzékenyen reagáló, leíró jelentéstartalommal nem rendelkező, közvetlenül referáló kifejezéseknek” (9) tartó ún. indexikus hipotézist (IV. Az indexikus hipotézis, 115–55).

Mielőtt a feszes, ámde világos gondolatmenettel, elegáns okfejtéssel jellemezhető dolgozat néhány lényeges erényére és eredményére felhívnám a figyelmet, engedtesék meg egy, a tudománytörténeti áttekintést érintő reflexió. A szerző KRIPKÉnek a FREGE és RUSSELL elképzeléseit kritizáló észrevételeit szuverén interpretációknak tartva megjegyzi, hogy „Frege és Russel nevének említésekor valójában a Frege_{Kripke} és a Russell_{Kripke} írásmódot kellene alkalmazni” (65). Az alsó indexek használatát ugyanakkor az alábbi formában sem tartanám teljesen indokolatlannak: Frege_{Vecsey}, Russel_{Vecsey}, Kripke_{Vecsey} stb. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szerző értelmezéseit ne tartanám adekvátnak és relevánsnak. Ám érdemes megjegyezni, hogy a szuverén interpretáció és a rendszeres tudománytörténeti áttekintés között meglehetősen nehéz éles határvonalat húzni, és az értelmezések adekvátsága között inkább fokozati különbségek állapíthatók meg, továbbá – ami talán még fontosabb – minden esetben feltételeznek bizonyos meghatározott értelmezői centrumot. Mindezt alátámasztani látszik az is, hogy – mint már említettem – a tudománytörténeti érvek e könyvben szintén egy modell, egy konkrét értelmezői keret felvázolásának kontextusában válnak értelmezhetővé. Mindamellert természetesen elfogadom, hogy az értelmezési módok közötti különbség explicitté tétele – ahogy ez esetben is tapasztalható – jelentős kommunikációs haszonnal járhat. A probléma felvetése azonban talán mégsem felesleges, annál is inkább, mert a szerző többször él az alábbiakhoz hasonló – az értelmezői attitűdöt explicitté tevő, némi iróniától sem mentes – megoldásokkal: „Kripke minden bizonnyal elutasítaná ezt a hétköznapi intuíciónak ellentmondó következtetést” (84).

Egy rövid ismertetés során is ki kell emelni, hogy a III–IV. fejezetben két olyan kérdés kerül – mégpedig eléggé határozottan – a figyelem középpontjába, amelyek tisztázása alapvető fontosságúnak tűnik a tulajdonnevek formális szemantikai megközelítésében (is). Az egyik az úgynevezett üres nevek problémáját érinti, vagyis azokat az eseteket, amikor nem kapcsolódik egyértelmű referens (tárgy) egy adott névhez. Az üres nevek a könyv szemléletes példákat hoz: több mint harminc évig nem lehetett tudni, ki is a Watergatebotrány kapcsán elhíresült 'Mély Torok', sőt azzal kapcsolatban, hogy ki is volt valójában 'Hasfelmetsző Jack', ma is bizonytalanság van, a Le Verrier által felfedezett 'Vulkánusz' bolygóról pedig később kiderült, hogy nem is létezik. A szerző ezeket az egyértelmű referenssel – legalábbis bizonyos időpontban – nem rendelkező neveket az eredeti névadási ceremónia befejezetlenségével jellemzi, vagyis – általánosabban fogalmazva – a deskriptív névadás körülményeit, a névadási szituációt, az ahhoz kapcsolódó deklaratív aktust és ennek következményeit is bevonja a tulajdonnév jelentéstan magyarázatába. A másik kérdés a homonim tulajdonnevek problémára irányul, vagyis arra, hogy egy tulajdonnév – legyen az 'Arisztotelész' vagy akár 'John Smith' – egyszerre több személy vagy éppen dolog neve lehet. Ez a probléma a szerző szerint úgy oldható meg, hogy a magyarázat során számításba vesszük a tulajdonnév reprezentációs módját, azaz – kissé leegyszerűsítve – hangsúlyossá tesszük azt a tapasztalatot, hogy egy meghatározott tárgy voltaképpen viselője csak egy tulajdonnévnek, továbbá nem hagyjuk figyelmen kívül az aktuális beszélő referáló szándékát sem.

Ahogy már szó esett róla, a könyv gondolatmenetében kiemelt szerepet kap az indexikus referencia formális keretben történő értelmezése. A szerző ugyanis amellett érvel, mégpedig elegánsan és meggyőzően, hogy a tulajdonnevek besorolhatók az elsősorban referenciális értelmezhetőségük közvetlenségével és ezzel összefüggő kontextusérzékenységgel jellemezhető indexikus (vagy más szerzőknél deiktikus), azon belül is az indexikus-demonstratív nyelvi kifejezések közé. Nagyon úgy tűnik, hogy mai napság az indexikus referenciahoz kapcsolódó kérdések, amelyek általánosságban véve is kiemelten fontos és izgalmas, mondhatni perspektivikus területet rajzolnak ki nemcsak a formális, logikai, hanem a funkcionális, kognitív kutatások számára (előbbire l. még VECSEY, Hogyan referál az itt és a most? Magyar Nyelvőr 2007: 342–7., utóbbira l. pl. RONALD W. LANGACKER, Deixis and Subjectivity. In: RENÉ DIRVEN – RONALD W. LANGACKER – JOHN. R. TAYLOR eds., Grounding. The epistemic footing of deixis and reference. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 2002: 1–28), központi szerepet játszanak a tulajdonnevek szemantikai és – tegyük hozzá – pragmatikai megközelítésében.

3. Ha tehát mindezek után valaki kíváncsi arra, hogy a szerző pontosan miért is tartja a tulajdonnevek és a tárgyak szemantikai kapcsolatát a) kontingensnek, b) szingulárisnak, c) deskriptív elemeket nem tartalmazónak, d) modális összefüggésekre érzéketlennek, e) kompetenciafüggőnek, valamint f) kontextusfüggőnek, és miért pont ezeket a jellemzőket tartja kiemelőnek, miért éppen ebben a sorrendben, nem tehet mást, minthogy elolvassa ezt az arra nagyon is érdemes könyvet.

TÁTRAI SZILÁRD